

Білімге негізделген экономика қоғам дамуының заңды кезеңі ретінде

Б.С.Тусупбаева¹, А.Д. Мұқатай²

¹ Менеджмент кафедрасының аға оқытушысы, э.ғ.м.

² «Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығы

бойынша 3-ші курс студенті

darinaika167@mail.ru, mukatay.0100@mail.ru

^{1,2} академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ.

Түйіндеме: Мақалада қоғам дамуының заңдылықтары қарастырылған және постиндустриалды дәуірдің дамуы классикалық экономикалық ресурстар мен басқару процестерін қайта қарастыруға әкелетіні негізделген. Қазіргі уақытта білім жеке компаниялардың да, тұтастай алғанда экономиканың да экономикалық дамуының негізгі элементтеріне айналды, бұл басқарудың қазіргі кезеңінде білімге негізделген экономиканың қалыптасуына алып келеді. Мұндағы оның жұмыс істеуін қамтамасыз етудегі негізгі рөл университетке беріледі.

Кілт сөздер: аграрлық қоғам; индустриялық қоғам; постиндустриалды қоғам; білімге негізделген экономика; білім экономикасының институционалдық құрылымы.

Өркениеттің ілгерілеуі адамзатқа жаһандық экономикалық проблемалар туғызды. Егер біз әлеуметтік жүйенің генезисіне жүгінетін болсақ, онда оның эволюциясының бірнеше сапалық айырмашылықтарын атап өтуге болады. Бірінші және ең ұзақ кезең - аграрға дейінгі және аграрлық қоғамның (индустрияға дейінгі) айқын белгілеріне ие. Бұл - әлеуметтік-экономикалық даму кезеңі, онда материалдық тауарлардың құнына ауыл шаруашылығында өндірілген ресурстардың құны үлкен үлес қосады. Қоғамды ұйымдастырудың аграрлық тәсілі еңбекті көп қажет ететін технологияларға, адамның физикалық күшін пайдалануға, ұзақ мерзімді оқытуды, табиғи ресурстарды (атап айтқанда, ауыл шаруашылығы жерлерін) пайдалануды талап етпейтін дағдыларға негізделген. Сондықтан осы жүйенің негізгі индикаторларын мыналар деп санауға болады: ауыл шаруашылығы өндірісінің басым болуы; өнеркәсіптің шамалы дамуы немесе болмауы; әлсіз әлеуметтік саралау; ауыл халқының басым болуы.

Өнеркәсіптік қоғам аграрлық қоғамның орнына келеді, бұл кезеңнің ұзақтығы екі ғасырдан сәл асады. Бұл ірі, техникалық дамыған өнеркәсіпті (экономиканың негізі және жетекші секторы ретінде) және оған сәйкес әлеуметтік және саяси құрылымдарды, яғни экономиканың басым саласы өнеркәсіп болып табылатын экономикалық дамыған қоғамды құру процесі аяқталған қоғам, сондықтан индустриялық қоғамның айрықша ерекшеліктері: барлық қоғамдық салаларда (экономикадан мәдениетке дейін) басым индустриялық технологиялық құрылымды бекіту; салалар бойынша жұмыспен қамту пропорцияларының өзгеруі: ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылғандар үлесінің едәуір қысқаруы (3-5% - ға дейін) және өнеркәсіпте жұмыспен қамтылғандар үлесінің өсуі (50-60% - ға дейін) және қызмет көрсету саласында (40-45% - ға дейін); қарқынды урбандалу; ортақ тіл мен мәдениет негізінде ұйымдастырылған ұлттық мемлекеттің пайда болуы; білім беру (мәдени) революциясы, яғни жалпыға бірдей сауаттылыққа көшу және білім берудің ұлттық жүйелерін қалыптастыру; саяси; демографиялық даму түрінің өзгеруі (туудың, өлімнің төмен деңгейі, өмір сүру ұзақтығының өсуі, халықтың қартаюы).

Индустриялық қоғам кезеңінде ұлттық экономиканың басым саласы өнеркәсіп болғандықтан, ол еңбек бөлінісінің дамуымен, тауарлардың жаппай өндірісімен,

машиналандыру және автоматтандырумен, капиталды көп қажет ететін технологиялармен, ұзақ мерзімді біліктілікті талап ететін энергия көздерін пайдаланумен, бұқаралық коммуникация құралдарының, қызмет көрсету саласының дамуымен, жоғары ұтқырлық және урбандалумен, нарықтық экономиканың бекітілуімен және кәсіпкерлер мен жалдамалы қызметкерлердің әлеуметтік топтарының пайда болуымен сипатталады.

XX ғасырдың соңында индустриялық қоғам постиндустриалды қоғамға өтеді. Бұл ауысудың негізгі себептерін бөліп көрсетуге болады: технологияны жетілдіру, өндірісті механикаландыру және автоматтандыру материалдық өндірісте тікелей жұмыс істейтін адамдардың үлесін азайтуға мүмкіндік береді; қазіргі экономика жұмысшылардың көпшілігі салыстырмалы түрде жоғары білім деңгейіне ие болатын сапаға жетті; халықтың едәуір бөлігінің әл-ауқаты соншалық, зияткерлік өсу мен шығармашылық қабілеттердің жетілуі қоғамның құндылық шкаласында маңызды орын алды; білімнің капиталдан таралуы.

Постиндустриалды қоғам ғылымды қажет ететін технологиялармен, ақпаратпен және біліммен, негізгі өндірістік ресурс ретінде, адам қызметінің шығармашылық аспектісі, үздіксіз өзін-өзі жетілдіру және өмір бойы біліктілігін арттырумен сипатталады. Әлемнің ең дамыған елдеріндегі постиндустриалды қоғамның дамуы қазіргі уақытта осы елдердің ЖІӨ-дегі өңдеу өнеркәсібінің үлесі бірқатар дамушы елдерге қарағанда едәуір төмен болуына әкелді.

Осылайша, бұл үлес АҚШ ЖІӨ-де 2017 жылы 13,4% – ды, Францияның ЖІӨ – де – 12,5% – ды, Ұлыбританияның ЖІӨ-де - 12,4% - ды, ал Қытайдың ЖІӨ-де - 32,9% - ды, Таиландтың ЖІӨ-де - 35,6% - ды, Индонезияның ЖІӨ-де-27,8% - ды құрады.

Ғылыми-техникалық революция жасай отырып – энергияның жаңа түрлерін игере отырып, бағдарламаланатын қасиеттері бар материалдарды дамыта отырып, аса жылдам көлік құра отырып, ғарышты жаулап ала отырып, постиндустриалды қоғам күрделі проблеманы түсінді. Ол қатарға: энергетикалық және табиғи ресурстармен теңдестірілген қуатты техникасы мен технологиялары бар елдердің дамуы өзінің әлеуетін сарқып алады, ал планетаның қазбалары мен экологиялық ресурстарының қорлары шексіз болғандықтан, тұрақты жаңартылатын негізде пайдалануға болатын балама ресурстарды іздестіру қажет.

Білім мен ғылыми жетістіктердің жаһандануын қажет ететін әлем құрылымының жаңа ғылыми парадигмасын іздеу білім беру процестерін жетілдіруге және оларды экономикалық дамудың негізгі ресурсы ретінде пайдалануға мүмкіндік беретін ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың пайда болуымен байланысты адамзат дамуының келесі кезеңінің пайда болуының алғышарты болып табылады. Бұл кезеңнің қалыптасуының басталуын XX ғасырдың ортасы деп санауға болады, нәтижесінде қазіргі әлеуметтік дамудың негізгі тұжырымдамалары қалыптасты: ақпараттық қоғам тұжырымдамасы, білімге негізделген экономика тұжырымдамасы және жаһандық желіні дамыту тұжырымдамасы.

XX ғасырдың ақпараттық қоғам тұжырымдамасы соңғы ширегінде қалыптасты. Постиндустриалды қоғам теориясымен қатар қазіргі қоғам ұйымының техникалық және ақпараттық жақтарына баса назар аударады. Білімге негізделген экономика тұжырымдамасы 90-жылдардың соңында қалыптасты. XX ғасыр қазіргі қоғамға неғұрлым терең және жүйелі көзқарасты көрсетеді және өндіріс сипатындағы, экономика құрылымындағы, шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы өзара қатынастар тетігіндегі өзгерістерді жаңа жағдайларда талдайды [3]. Бұл тұста әл – ауқат, ең алдымен, ғылымды қажетсінетін активтерге - білімге, тәжірибеге және инновацияларға байланысты.

Американдық әлеуметтанушы Р. Кроуфорд адамзат қоғамының даму процесінде жаңа білім жаңа технологияның пайда болуына әкелетін білімге баса назар аударады, бұл өз кезегінде экономикалық өзгерістерге әкеледі. Демек, әлеуметтік-саяси өзгерістерге алып келеді, нәтижесінде жаңа парадигманың немесе әлемнің жаңа көзқарасы пайда болуына әсер етеді деп есептейді.

Бұл модельді әлемде болып жатқан маңызды экономикалық, әлеуметтік және саяси өзгерістерді түсіндіру үшін пайдалануға болады. Бұл идея, ғылыми тұжырымдамалар, әртүрлі инновациялар түріндегі білім - қазіргі экономиканың қозғаушы күшіне айналады.

Р. Кроуфордтың мәлімдемесінен білімге негізделген экономикадағы ең бастысы – жаңа білімді құру емес, оны ұқыпты пайдалану деген тұжырым жасауға болады. Осыған байланысты білім берудің әлеуметтік-экономикалық институт ретіндегі рөлі артып келеді.

XX ғасырдың 70-ші жылдарында Ф.Махлуп «қазіргі экономиканың ең маңызды саласы білім болып табылады, оның әмбебаптығы оның өндіріспен, ғылыммен, еңбек нарығымен, ақпаратпен, оны сақтау мен таратумен байланысты көрінеді» дейді. ЭЫДҰ елдерінде жоғары білімі бар қызметкерлердің үлесі 1975 жылдан бастап 2000 жылға дейін 22-ден 41% - ға дейін өсті , яғни екі есе дерлік. Бірақ бұл білікті мамандарға өсіп келе жатқан сұранысты қанағаттандыру үшін жеткіліксіз. Біздің жұмысымыздың тақырыбы аясында білімге негізделген экономикадағы заманауи қоғамдық институттарға толығырақ тоқталайық.

Қазіргі жағдайда барлық процестердің дамуында материалдық және табиғи ресурстар емес, өндірістің негізгі факторына айналатын білім мен ақпарат шешуші рөл атқарады. Бұл білім беру, жоғары білікті мамандарды даярлау арқылы жүзеге асырылады.

Кесте 1.

Білім экономикасының институционалдық құрылымы

білім беру	Жалпы білімді, жоғары кәсіптік білімді қамтитын білім беру процесі арқылы;
ҒЫЛЫМ	ғылыми-зерттеу институттары (ҒЗИ), ғылыми-зерттеу, тәжірибелік-конструкторлық және технологиялық жұмыстар (ҒЗТКЖ), оқу-ғылыми-инновациялық кешендер (УНИК) арқылы;
заңнама	тиісті мемлекеттік органдар арқылы;
бизнес	әртүрлі меншік нысандары бар ұйымдар, фирмалар, кәсіпорындар, корпорациялар

Білімге негізделген экономиканың қалыптасуы нәтижесінде жоғары білікті еңбектің маңызы артады. Бұл білімді уақытылы өндіру және беру мәселесін көтереді, оны жалпы білім беру және кәсіптік мектептің озық дамуы арқылы шешуге болады. Бұл үдерістегі маңызды рөлдердің бірін университеттер кәсіптік білім беру жүйесінің негізгі элементі ретінде ойнайды.

Осыған байланысты университет экономиканың қоғамдық секторының кәсіпорны болып табылады, оның негізгі міндеттері зерттеу барысында шындықты іздеу, оны оқу процесінде беру және тарату, оқу кезеңінде жоғары зияткерлік мәдениеті бар тұлғаны қалыптастыру, оның шешімі оның академиялық еркіндігінің болуына негізделген.

Сондықтан білімге негізделген экономиканың негізгі мақсаты – қоғамның негізгі экономикалық мақсаттарына қол жеткізуге мүмкіндік беретін білім мен кәсіби біліктілік деңгейін арттыру арқылы адами капиталға инвестицияларды ұлғайту. Бұл дегеніміз - экономикалық өсу, экономикалық тиімділік, еңбекке қабілетті халықтың толық жұмыспен қамтылуы, бағаның тұрақты деңгейі, экономикалық еркіндік, кірістерді әділ бөлу, экономикалық қамтамасыз ету, оң сауда балансы. Ол үшін, менің ойымша, білім экономикасы қазіргі уақытта үш мәселені шешуі керек:

- 1) білімге инвестициялар "білімге негізделген қоғам" контекстінде сыни мәнге жетуі тиіс;
- 2) білімге инвестициялар барлық деңгейлерде – мемлекет, жұмыс беруші және жеке тұлға үшін қайтарым беруге тиіс;
- 3) үздіксіз білім алудың барлығына кепілдік беретін дәйекті және түсінікті стратегия әзірленуі тиіс.

Қорытындылай келе, білімге негізделген экономиканы қалыптастыру қазіргі қоғамның дамуына нақты жауап екенін атап өтеміз, оның негізгі идеясы экономикадағы білімнің маңыздылығын түсіну болып табылады.

Сондықтан, бүгінгі таңда білім - табыстың кепілі, өйткені экономиканың жеке субъектісі ретінде де, тұтастай алғанда мемлекеттің де әлеуметтік-экономикалық және ғылыми-техникалық дамуы экономикалық өсімсіз мүмкін емес. Оның негізінде бүгінде білімге негізделген жаңа технологиялар жатыр. Білімге негізделген экономиканы қалыптастыру жағдайында білім негізгі көрсеткіш болып табылады, өйткені қол жеткізілген ғылыми-техникалық нәтижелерге бейімделмеген халық пен жұмыс күшінің білім деңгейінің төмендігі экономиканың өсуін қиындатады және инновациялық процесті тежейді.

Әдебиеттер тізімі

1. Головенчик Г. «Цифрлық экономика» түсінігін анықтаудағы теориялық тәсілдер // Ғылым және инновациялар. 2018 ж. № 1 (191). С. 54-59.
2. Ресей Федерациясының ғылыми-техникалық дамуының жаһандық үрдістері мен перспективалары: баяндамалар. XVIII сәуірге дейін int. ғылыми. конф. экономика мен қоғамның даму проблемалары туралы / Л.М. Гохберг, А.В. Соколов, А.А. Шұлық және басқалар; Нат. арал. «Экономика жоғары мектебі» университеті. Мәскеу: ред. Экономика жоғары мектебінің үйі, 2017.39 б.
3. Ключкова Е.Н., Прохоров П.Е. Цифрлық экономиканы бағалаудың әдіснамалық аспектілері Ресей экономикасының инновациялық дамуы // Ресей экономикасының инновациялық дамуы: X интерн материалдары. ғылыми-практикалық конф. : 5 томда Т 3: Даму зерттеулерінің стратегиялық және аспаптық әдістері. М .: PRUE им. Г.В. Плеханов, 2017.332 б.
4. Экономика мен саланың цифрлық трансформациясы: мәселелері мен болашағы: монография / А.С. Алетдинова, А.В. Бабкин [және т.б.] / Under. ред. Д-р эконом. ғылымдар, проф. А.В. Бабкина. СПб .: Политехникум баспасы. Университет, 2017. 807 б.
5. Пороховский А.А. Қазіргі әлемдегі өңдеу өнеркәсібінің мәселелері мен болашағы // «Ресей» жаңа индустриялық қоғамды болжау. Болашақ: 4-ші Санкт-Петербург халықаралық экономикалық конгресінің (SPEC-2018) пленарлық баяндамаларының жинағы / барлығы бойынша. ред. С.Д. Бодрунов. SPb .: INIR, 2018. S. 81-98.
6. Рейнерт Е.С. Бай елдер қалай байыды және кедей елдер неге кедей болып қалады/пер.

ағылшын тілінен Н.Автономова; ред. В. Автономова; нат. арал. Университеттің жоғары экономика мектебі. 5-ші басылым. Мәскеу: Жоғары экономика мектебінің баспасы, 2017.384 б.

7. Кузнецова С.Б. Төртінші өнеркәсіптік революция өндірістік жүйелердің инновациялық-технологиялық дамуының нәтижесінде // Қазіргі ғылыми зерттеулер мен инновациялар. 2016. № 3. [Электрондық ресурс] Қол жеткізу режимі: <http://web.snauka.ru/issues/2016/03/65792> (қолдану күні: 20.11.2019).

8. Есеп «Ресей желіде ме? «Бостон консалтинг тобы» баяндамасынан кейін қалып қоюға болмайды. В. Banke, I. Kotov et al. 2018. URL: http://image-src.bcg.com/Images/BCG-Russia-Online_tcm27152058.pdf (қолданылған күні: 20.11.2019).